Ирина Бетко
„Души изменчивой приметы”… Избранные тексты украинской и русской классики в зеркале мифо-архетипического анализа

Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2016, 296 ss.
(nadesłano 28.09.2016; zaakceptowano 30.09.2016)

Coraz rzadziej w zwyczajach i obiegu naukowym się zdarza, by autor opracowania literaturoznawczego bezinteresownie dedykował komuś własne obszerne opracowanie. Lecz gdy do tego dochodzi, warto się nad danym, nieprzypadkowym przecież, faktem chociaż przez moment zastanowić, albowiem Profesor Iryna Betko najnowszą swoją monografię poświęciła pamięci niedawno zmarłego artysty i myśliciela, Gieorgija Snopkowa, prywatnie – męża Badaczki, który, jak wynika z dedykacji, „przez całe życie niestrudzenie poszukiwał duchowego sensu bytu”. Przywołana dedykacja może więc być subtelnym duchowym łącznikiem, niewidzialnym, ale obecnym spoiwem pomiędzy światami żywych TU i żywych TAM. Może być jednocześnie mistycznym sygnałem wysłanym przez Autorkę, że duch jest nieśmiertelny i że objawia się on człowiekowi na różne sposoby. Tym właśnie, jak zakładam, wewnętrznym stanowiskiem Badaczki da się określić klucz do jej rozważań, które otwiera postać osiemnastowiecznego ukraińskiego filozofa i mistyka Hryhorija Skoworody, a zamyka obraz poetki *Srebrnego wieku*, Anny Achmatowej.

Autorka od dawna zajmuje się tematyką religijną i filozoficzną, wytrwale i z oryginalnymi rezultatami interpretacyjnymi poszukuje inspiracji twórczych w obszarze mitów i Biblii. Sięga więc do źródeł najbardziej pierwotnych z pierwotnych i najbardziej wieloznacznych z wieloznacznych. Wybiera zatem jedną z najtrudniejszych ścieżek badawczych, ale też i niezwykle intelektualnie atrakcyjnych, dających sporo wewnętrznej satysfakcji, albowiem z drżeniem i dziecięcą ufnością dotyka ona bezpośrednio Boskości i sacrum, wchodzi w określony nimb kreacji oraz pozostaje w świetle nagłych objawień oraz wiecznych prawd. Dzięki tej uniwersalistycznej słownej energii Autorka może doświadczać i autentycznie doświadcza kontaktu z ludzkością w jej najczystszej postaci, o czym pisał w natchnieniu Carl Gustav Jung (1875–1961), szwajcarski naukowiec, psychiatra i psycholog, artysta malarz i gnostyk. Jung, pozostawiając nam koncepcję archetypów i symboli, stworzył także przed Badaczką wielce płodną okazję metodologiczną do zbadania tego, co już jest przynajmniej częściowo odbiorcy znane – pod nowym lub pod mało znanym kątem. Wydaje się, że znacznie trudniej jest dostrzec szczelinę w monumentalnej budowli, aniżeli zbudować kolejne piętro na niej, podobne do pozostałych. Iryna Betko wykorzystała tę szczególną okazję i skupiła się na metafizycznym kontekście dwóch wielkich literatur światowych: ukraińskiej i rosyjskiej, ilustrując swoje przemyślenia za pomocą odwołań do wybranych twórców i ich znaczących utworów. W ten sposób stworzyła damsko-męski krąg, w którym główne role odegrali Skoworoda, Puszkin, Gogol, Tiutczew, Franko, Łesia Ukrainka, Antonycz i Achmatowa. To osiem nazwisk, którym przypisano osiem rozdziałów w omawianej monografii, a więc – zaznaczono formalnie więź tego opracowania ze Wszechświatem za pomocą liczby osiem.

W tomie Iryny Betko jest więc obecny Kosmos, archetypy i symbole, dla których Autorka znajduje oryginalne wcielenia w ośmiu różnorodnych duszach: 1. duszy mistyka, 2. duszy „wolnej powieści", 3. duszy „maleńkiego człowieka", 4. duszy „zakochanego poety", 5. duszy *Zwiędłego listowia*, 6. duszy wołyńskiej driady, nimfy leśnej żyjącej w drzewie, 7. duszy Dowbusza, 8. duszy „Carskosielskiej Muzy". Łączy ona udanie te dusze z konkretnymi pisarkami i pisarzami, eksponując w ich biografiach twórczych to, co uznała za ważne z punktu widzenia wiedzy naukowej i tego, co jest bliskie jej sercu, jej światopoglądowi, jej subiektywnemu odczuwaniu świata i jego indywidualnego rozumienia. Dlatego, jak sądzę, występuje tutaj w odpowiednich proporcjach pierwiastek żeński i męski, a nie tylko jeden z nich, bo tylko w takiej próbie, gdy Badaczka jako kobieta pisze o wrażliwości literackiej przedstawicielek tej samej płci i przedstawicieli płci przeciwnej, pojawia się niepowtarzalny przykład odbioru literatury nie tyle nawet z pespektywy płciowej, ile duchowej, a ta – płeć traktuje drugorzędnie.

Przyjrzyjmy się zatem tytułom poszczególnych rozdziałów, one bowiem wprost potwierdzają powyższe spostrzeżenia o niezwykle starannie przemyślanej konstrukcji omawianej monografii: Глава I. Душа мистика. Феномен Григория Варсавы Сковороды; Глава II. Душа *„свободного романа"*. *Евгений Онегин* как миф; Глава III. Душа *маленького человека*. Мифы и архетипы против стереотипов; Глава IV. Душа *„влюблённого поэта"*. Анимaтические лики тютчевской лирики; Глава V. Душа *Увядшей листвы*. Глубиннопсихологический подтекст лирической драмы Ивана Франко; Глава VI. Душа волынской дриады. *Opus magnum* Леси Украинки как *„лесная" Песнь Песней*; Глава VII. Душа *Довбуша*. Заветный текст Богдана Игоря Антоныча; Глава VIII. Душа *„Царскосельской Музы"*. Архетипический мир ахматовской поэзии.

Rozdział pierwszy wypełniają rozważania dotyczące duszy mistyka – fenomenu Hryhorija Skoworody. Autorka przybliża nam problematykę związaną z nim samym i stanem badań nad tą zjawiskową osobowością. Nawiązuje do ustaleń naukowych Dmitrija Czyżewskiego i innych badaczy, zestawia Skoworodę z Jungiem, wydobywając aspekty bliskości typologicznej, omawia koncepcję *człowieka duchowego* w świetle poglądów szwajcarskiego psychologa, przywołuje konteksty literackie (*Сад божественных пѣсней*…) i umieszcza je w polu teorii indywiduacji, analizuje elementy symboliczno-archetypicznego systemu obrazów „boskich pieśni", interpretuje archetypiczny podtekst synkretycznego obrazu-symbolu Bogurodzicy.

Rozdział drugi wypełniają następujące problemy: Миф несостоявшейся инициации в художественной структуре *онегинского текста*; Мифологическая подоплёка хронотопа в *онегинском тексте*; Центральная пара героев как воплощение полярных мифо-архетипических начал; Центральный кватернион персонажей: мифо-архетипические мотивы и художественные функции; *Татьянин миф* в художественной структуре *онегинского текста*; Мифо-архетипическая символика образа протагонистки в ипостаси *аниматической лунной девы*; Историософская контекстуальность мифов и архетипов в *онегинском тексте*.

W rozdziale trzecim Autorka ilustruje tezę, w myśl której mity i archetypy można rozpatrywać w funkcji oponentów wobec stereotypów. W tym celu Badaczka wybrała twórczość Nikołaja Gogola, którą potraktowała jako intelektualne i duchowe wyzwanie rzucone przez pisarza współczesności. Analizę słynnego *Szynela* Autorka

przeprowadza pod kątem rytualno-mitologicznym, a głównego bohatera opowieści postrzega jako wcielenie mitotypu *świętego skryby*. Następnie czyni krok dalej i w obrazie Akakija Akakijewicza Baszmaczkina dostrzega cechy wysoce uduchowionego chrześcijanina, które z uwagi na dokonywane – pod wpływem *ciemnych sił* – przez protagonistę życiowe wybory stopniowo zanikają, a zmieniona rzeczywistość wiedzie małego człowieka ku *nowemu szynelowi*, symbolizującemu odejście od sfery sacrum. Skutkiem „zdrady" ducha na rzecz materii jest powstanie nowej jakości, nowej psycho-metafizycznej płaszczyzny, na jakiej będzie odtąd wiecznie funkcjonować radca tytularny Baszmaczkin. Rozdział zamykają rozważania o *Szynelu* jako paradygmacie psychicznego i duchowego dziedzictwa kultury.

Rozdział czwarty zdominowała twórczość Fiodora Tiutczewa. Badaczka podejmuje tutaj następujące kwestie: Две личности поэта как координаты его психобиографии; *Анимaтический* потенциал тютчевской лирики; Психобиографические истоки лейтмотива *anima amanta*; Лейтмотив *anima amanta* в тютчевской лирике; *Anima amanta* и её лирические ипостаси в вихре *страстей роковых*; Мотивы *Песни Песней*, опосредованные пушкинской традицией, в стихах *денисьевского* цикла.

W rozdziale piątym pojawia się ponownie twórca ukraiński – tym razem Iwan Franko. Tekst *Zwiędłe listowie* (*Увядшая листва*) umieszcza Badaczka na tle ukraińskiego modernizmu i nadaje mu przywilej utworu sztandarowego. Wskazuje na intertekstualne pokłady tego dramatu lirycznego. Pisze o autorskiej *Przedmowie* jako artystycznym świadectwie odznaczającym się głębokim psychologizmem. Następnie rozpatruje kategorię miłości z punktu widzenia innych kategorii jej towarzyszących w świadomości społecznej, jak: *smutek, cierpienie, śmierć*. Omawia trzy etapy *lirycznej psychodramy* głównego bohatera, by zająć się problemem źródeł tejże psychodramy i by zasugerować jej związki z archetypami, zwłaszcza z *cieniem* i *animą*. Poczynione przez Autorkę obserwacje wiodą ją ku kwestii ambiwalentnego charakteru indywidualnego doświadczenia *animistycznego*. Rozdział zamykają refleksje na temat wielopostaciowości *animy* w kontekście dramatu *Zwiędłe listowie*.

W rozdziale szóstym po raz pierwszy pojawia się wśród twórców, którym Iryna Betko poświęca osobną część, kobieta – poetka Łesia Ukrainka. Tę wyjątkową w literaturze ukraińskiej postać Badaczka wiąże tutaj ściśle ze starotestamentową *Pieśnią nad Pieśniami*, rozpisując swoje przemyślenia na następujące kwestie: Две *„песни любви"*. Перекличка проблематики, специфика хронотопа; Центральная пара влюблённых: символико-мифологические соотнесения; Мистерия страстной взаимной любви героя и героини; Мифо-инициальная парадигматика *любви*, которая *крепка, как смерть*; Инициальные испытания любви как путь к постижению собственной души.

Rozdział siódmy ponownie wypełnia aura literatury ukraińskiej za sprawą Bohdana Ihora Antonycza i jego tajemnego tekstu *Książę wiosny dźwięcznogłosej*, w którym Badaczka upatruje motywy psychobiografii ukraińskiego poety. Syntezę sztuk wiąże Autorka z bogactwem idei. Nawiązuje do estetycznej i mitozofskiej paradygmatyki *Księcia…* Ukazuje duszę głównego bohatera na tle dynamicznego rozwoju jego sfer: świadomej i nieświadomej. Kieruje naszą uwagę ku pograniczom archaiki i moderni-

zmu. Podchodzi do fatalnej namiętności jako do psychicznego i emocjonalnego fenomenu.

W ostatnim rozdziale, ósmym, króluje wielka dama rosyjskiej poezji, Anna Achmatowa, której liryczny świat rozpatruje Badaczka z pozycji archetypów i naświetla następujące zagadnienia: В силовом поле *анимуса*; Солярно-лунарные / астральные образы и символы; *Аниматические* мотивы голоса, песни и ветра; *У самого моря*. Прелюдия любовной психодрамы лирической героини; Мифо-архетипический мотив роковой *встречи-разлуки*; Любовная психодрама в развитии; Взаимодействие *аниматических* и *теневых* аспектов; Вызревание стабильного чувства как предпосылка *священного брака*.

Jak widać, Profesor Iryna Betko w recenzowanej rozprawie filologicznej przedmiotem swoich dociekliwych rozważań uczyniła istotny fragment literatury ukraińskiej i rosyjskiej zaliczanej do dzieł klasyki literatury. Pomimo że mają one już stosunkowo sporą bazę krytyczną, Badaczka zdecydowała się na jeszcze jedną próbę kompleksowej analizy wybranych przez siebie tekstów, odnosząc je do koncepcji archetypów i mitów funkcjonujących w świadomości ludzkiej i z tej próby wyszła obronną ręką. Po nowemu zinterpretowała religijno-mistyczne poglądy Skoworody w świetle poglądów Junga. W *Eugeniuszu Onieginie* odczytała ukryte treści poematu, które wtopiła w ramy mitów i archetypów, zwłaszcza w mit inicjacyjny, odnosząc go do głównego bohatera, oraz mit Tatiany, który został powiązany z mentalnością księżycową. Zajmując się Gogolem i jego *Szynelem*, Autorka w analizie mitologicznej przekroczyła granice tradycyjnego odbioru Baszmaczkina i wyeksponowała jego świat duchowy. Biorąc pod lupę twórczość Tiutczewa, Badaczka ujawniła dwoistość osobowościową poety, która przesądziła o jego psychologiczno-symbolicznej biografii i uwarunkowała złożone relacje, w jakie wchodzi *anima* w lirycznym Tiutczewowskim świecie. Z kolei w *Zwiędłym listowiu* problematyka tekstu rozpatrzona pod względem archetypowych aspektów *cienia* i *animy* pozwoliła na nowe spojrzenie na poetykę danego utworu. Pisanie o *Pieśni leśnej* Łesi Ukrainki jako tekście nawiązującym przez archetypy do starotestamentowej *Pieśni nad Pieśniami* stanowiło niemałe wyzwanie badawcze, które doprowadziło Irynę Betko do wniosku, że w danym przypadku mamy do czynienia z tekstem inicjalnym, gdzie miłość głównych bohaterów symbolizuje złożoną drogę integracji duchowej i jest warunkiem koniecznym do osiągnięcia pełni własnej psyche. W *Duszy Dowbusza (Duszy Dobosza)* Badaczka dostrzegła ważne aspekty biografii samego Antonycza, autora analizowanego przez nią poematu dramatycznego i udowodniła, że utwór ten charakteryzuje się wciąż niedocenianym przez literaturoznawców bogactwem estetycznym oraz poznawczym, ponieważ są w *Duszy Dowbusza* inspirujące badawczo treści z pogranicza świadomości archaicznej oraz nowoczesnej. Iryna Betko rzuciła także rzadkiej próby światło na świat liryki Achmatowej, gdy napisała o wzajemnym oddziaływaniu na siebie w tym świecie trzech motywów: *cienia, animusz* i *animy.* W swoim czasie, na jednym ze spotkań w petersburskiej „Wieży" Wiaczesława Iwanowa, Aleksander Błok powiedział na wieczorku literackim, na którym była także obecna Achmatowa, że pisze ona wiersze tak, jakby stała przed mężczyzną, a trzeba pisać tak, jakby stała przed… Bogiem. Myślę, że ta duchowa refleksja Błoka jest cechą każdej wielkiej twórczości, jest zarazem świadectwem obecności wieczności, archetypów i symboli w ludzkiej doczesności.

Śp. Gieorgij Snopkow, jak już wiemy, przez całe życie niestrudzenie poszukiwał duchowego sensu bytu. Czy go odnalazł? Tego nie wiem, ale wiem na pewno, że Profesor Iryna Betko znalazła go już dawno, co doskonale – erudycyjnie, interesująco i przekonująco – udokumentowała w recenzowanym dziele.

GRZEGORZ OJCEWICZ

Profesor emeritus
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska
Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Polska
e-mail: gojcew@poczta.onet.pl